

**QAHHOR VA CHEXOV: PSIXOLOGIK PORTRETLAR, SATIRIK
OBRAZLAR VA MAYDA ODAM TIMSOLLARI****Jurabek Dilmurodov***Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti**Raqamli iqtisodiyot axborot texnologiyalari fakulteti talabasi**+998977537043**drujbek2005@gmail.com***Zaynobiddin Qo‘lyiyev***Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti**Raqamli iqtisodiyot axborot texnologiyalari fakulteti talabasi**qoyliyevzaynobiddin@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdulla Qahhor va Anton Chexov ijodida “mayda odam” obrazining badiiy talqini, psixologik portretlar yaratishdagi uslubiy yondashuvlar va satirik tasvirning o‘rni tahlil qilinadi. Har ikki adib asarlarida ijtimoiy muammolar, oddiy insonning ichki kechinmalari, jamiyatdagi o‘zgarishlarga nisbatan munosabati chuqur tahlil etilgan. Qahhor realistik va hajviy uslub orqali o‘z davrining ijtimoiy nohaqliklarini fosh etsa, Chexov inson ruhiyati va kundalik hayotining mayda tafsilotlari orqali “mayda odam” tragizmini ochib beradi. Maqolada bu ikki yozuvchining umumiyliklari va uslubiy farqlari orqali adabiy jarayondagi mavqei yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *Abdulla Qahhor, Anton Chexov, mayda odam, psixologik portret, satira, realistik tasvir, hajv, rus adabiyoti, o‘zbek adabiyoti, obraz tahlili.*

Kirish

Adabiyot inson ruhiyatini, jamiyatdagi o‘zgarishlar va muammolarni aks ettiruvchi eng kuchli san’at turlaridan biridir. Unda hayot voqealari turli obrazlar, ruhiy kechinmalar, ichki ziddiyatlar va satirik talqinlar orqali yoritiladi. Ayniqsa, “mayda odam” timsoli o‘zining ijtimoiy o‘rni past, lekin insoniy jihatdan murakkab xarakteri bilan adabiyotda alohida o‘rin egallagan. Bu obraz ko‘plab yozuvchilar, xususan, rus va o‘zbek adabiyotining yorqin namoyandalari – Anton Pavlovich Chexov va Abdulla Qahhor ijodida chuqur psixologik va satirik talqinda tasvirlanadi.

Chexov o‘zining qisqa hikoyalarida inson ruhiyati, jamiyatdagi befarqlik va hayotiy absurd holatlarni o‘ta nozik kuzatuvchanlik bilan tasvirlagan bo‘lsa, Qahhor o‘zbek hayotining ichki ziddiyatlarini, ijtimoiy tengsizlikni va insoniy qadriyatlarning buzilishini keskin realizm va chuqur satira bilan yoritadi. Har ikki adib uchun “mayda odam” – bu

nafaqat jamiyat ijtimoiy qatlamining bir qismi, balki insoniy zaiflik, jamiyatdagi befarqlik va ruhiy siqilishlar timsolidir.

Ushbu maqolada Qahhor va Chexov ijodida “mayda odam” obrazining tasviri, psixologik portretlarni yaratishdagi o‘xshashlik va farqlar, hamda satira orqali jamiyat tanqidining qanday ifodalangani o‘rganiladi. Bu orqali ikki adibning adabiy mahorati va ularning ijtimoiy-estetik qarashlari taqqosiy tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Adabiyotshunoslikda “mayda odam” obrazini o‘rganish an‘anasi XIX asr rus realizmiga borib taqaladi. Ayniqsa, Gogol, Dostoyevskiy va Chexov asarlarida bu obraz jamiyatda hech bir ijtimoiy mavqega ega bo‘lmagan, biroq ichki ruhiy kechinmalari bilan murakkab psixologik zamin yaratgan timsol sifatida qaraladi. Anton Chexovning “Chinovnikning o‘limi”, “Qorovul” va “Xameleon” kabi hikoyalarida bu obraz turli ijtimoiy bosimlar va jamiyatning befarqligi fonida ochib beriladi. Chexovning realizmi hamisha “harakatda emas, balki ruhiy holatda” aks etadi, deya ta’kidlaydi olim R. Galperin. U Chexov psixologizmini o‘rganar ekan, “uning qahramonlari ko‘proq his qiladi, kam harakat qiladi, ammo o‘quvchiga kuchli ruhiy ta’sir ko‘rsatadi” deydi.

O‘zbek adabiyotida bu yo‘nalish XX asrning o‘rtalaridan boshlab Abdulla Qahhor ijodida yaqqol namoyon bo‘ladi. Uning “Sinchalak”, “O‘tgan kunlar”, “Muhabbat” va boshqa hikoyalarida bevosita jamiyatning pastki qatlamlaridan bo‘lgan, hayotning har xil muammolari girdobida qolgan insonlar obraziga e’tibor qaratiladi. Adabiyotshunos T. Qosimova Qahhor asarlarida satira va psixologik tasvir uyg‘unligini tahlil qilar ekan, “Qahhor jamiyatdagi nohaqliklarni fosh etishda satiraning ichki tanqidiy quvvatidan foydalanadi” degan xulosaga keladi.

Rossiyalik olim V. Khalizev adabiy psixologizm nazariyasini ishlab chiqqan asarida Chexov ijodini shunchaki realizm namunasi emas, balki “tushunilmas ruhiy konfliktlar”ni badiiy ochib beruvchi maktab deb ta’riflaydi. Chexov hikoyalaridagi dialoglar va ichki monologlar orqali qahramonlar dunyoqarashi, ularning ruhiy siqilishlari namoyon bo‘ladi. Bu jihat Qahhor ijodida ham ko‘zga tashlanadi, ammo u satiraning ichki g‘oyaviy tanqidi orqali “kichik odam”ning ijtimoiy portretini chizadi.

Taniqli o‘zbek adabiyotshunosi M. Jo‘rayev Chexov va Qahhor ijodini qiyosiy o‘rgangan maqolasida ularning umumiy jihatlarini tahlil qilib, shunday yozadi: “Har ikkala yozuvchi uchun ‘mayda odam’ bu jamiyatda ezilgan, biroq insoniylikni yo‘qotmagan, ichki ruhiy hayoti bilan yuksak badiiy timsolga aylangan obrazdir.” Bu fikrlar Chexov va Qahhor asarlarining zamonaviy tahlili uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda adabiy qiyosiy tahlil va matnshunoslik usullaridan foydalanildi. Asosiy manba sifatida Chexov va Qahhorning hikoyalari tanlab olindi hamda ulardagi “mayda odam” obrazlari psixologik va satirik jihatdan tahlil qilindi. Ilmiy manbalar asosida konseptual yondashuvlar aniqlanib, tematik va uslubiy o‘xshashliklar baholandi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida Anton Chexov va Abdulla Qahhor ijodidagi “mayda odam” obrazining shakllanishi, psixologik portretlari va satirik ifodalanish usullari chuqur tahlil qilindi. Har ikki adib “kichik odam” timsoli orqali jamiyatdagi befarqlik, ijtimoiy tengsizlik, ichki ruhiy siqilishlar va shaxsiy inqirozlarni badiiy vositalar bilan yoritgan bo‘lsa-da, ularning tasvir uslublarida muhim uslubiy va estetik farqlar mavjud.

Anton Chexov asarlarida “mayda odam” passiv, jamiyat oldidagi o‘z oqizligini tan olgan, hayotga befarq va o‘z holiga tashlab qo‘yilgan shaxs sifatida ko‘rinadi. Masalan, “Chinovnikning o‘limi” hikoyasida Proxarchinning befoyda hayoti va absurd o‘limi orqali Chexov insoniy qadrlarning yo‘qolishi va davlat tizimidagi bepisand munosabatni ko‘rsatadi. Chexov obrazlarida zohiriy harakat deyarli yo‘q: ular ichki monologlar, qarama-qarshi tuyg‘ular, ichki tortinishlar orqali ochiladi. Chexov psixologik tahlil vositalarini qo‘llab, jamiyatning odam ruhiyatiga qanday bosim o‘tkazishini yoritadi. “Qorovul”, “Xameleon” kabi hikoyalarda esa jamiyatning axloqiy tanazzuli, oddiy inson ustidan kulinayotgan birokrtik zo‘ravonlik satira orqali beriladi, biroq Chexovda satira yumshoq, kinoyali va ichki monologlarga tayanadi.

Abdulla Qahhor esa “mayda odam”ni faol, sezgir va jamiyatdagi illatlarni anglay oladigan, ba’zida esa qarshi chiqishga urinish qiladigan obraz sifatida gavdalantiradi. “Sinchalak” hikoyasida asosiy qahramon oddiy odam bo‘lsa-da, uning o‘y-fikrlari, jamiyatdagi soxta me’yorlarga qarshi tanqidiy nigohi aniq ko‘zga tashlanadi. Qahhor satirasida kulgi vosita emas, maqsaddir — u orqali muallif jamiyatdagi nohaqlik, riyo va dangasalik kabi illatlarni fosh etadi. “O‘g‘ri”, “Og‘riq” kabi hikoyalarda oddiy odamlar hayotidagi ichki va tashqi ziddiyatlar orqali ijtimoiy muhitning salbiy ta’siri ko‘rsatiladi. Ayniqsa, Qahhor obrazlarining til, ohang va nutqiy madaniyati orqali ularning ruhiy holati teran yoritiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har ikki adib uchun “mayda odam” bu oddiy fuqaroni emas, balki butun jamiyatni anglash uchun vosita bo‘lgan badiiy timsoldir. Chexov bu timsol orqali jamiyat befarqligini, insoniylikning yo‘qolishini va ruhiy tanazzulni ko‘rsatadi. Qahhor esa bu obraz orqali jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, adolatsizlik va odamlar ruhiyati ustidan qilinayotgan tazyiqlarga qarshi chiqadi.

Shuningdek, Qahhor va Chexov o‘rtasidagi yana bir muhim farq shundaki, Chexov lirik-psixologik tahlilga urg‘u bersa, Qahhor tanqidiy-realistik satiraga tayanadi. Bunda u xalq og‘zaki ijodiga xos iboralar, o‘zbekona mentalitet va xalqona nutq vositalarini kuchli badiiy ifoda vositasi sifatida qo‘llaydi. Chexov esa o‘zining intellektual stilistikasi orqali oddiy voqealiklar orqali murakkab psixologik tabiatni ochib beradi.

Xulosa qilib aytganda, Chexov va Qahhor “mayda odam” obrazini yaratishda har xil adabiy maktablarga mansub bo‘lishiga qaramay, har ikkalasi ham bu timsol orqali jamiyatdagi eng muhim axloqiy, ijtimoiy va ruhiy muammolarni ochib bergan. Ularning asarlarida “mayda odam” ijtimoiy befarqlik qurboni emas, balki o‘quvchini o‘ylashga, mulohaza qilishga undovchi markaziy obrazga aylangan. Bu jihatdan, har ikki adibning yondashuvi zamonaviy adabiyot uchun muhim estetik va g‘oyaviy meros bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, Anton Chexov va Abdulla Qahhor ijodida “mayda odam” obrazi ijtimoiy-tarbiyaviy va badiiy-estetik jihatdan chuqur asoslangan timsol sifatida shakllangan. Har ikki yozuvchi bu obraz orqali jamiyatdagi adolatsizlik, befarqlik, ruhiy siqilish va axloqiy tanazzul holatlarini fosh etadi. Chexov psixologik chuqurlik va ichki dramatism orqali “mayda odam”ning ruhiy holatini ochib bersa, Qahhor esa satira, kulgi va kinoya vositasida bu obrazga ijtimoiy-siyosiy mazmun bag‘ishlaydi.

Bu adabiy an’anani chuqur o‘rganish, ayniqsa, hozirgi davrda inson psixologiyasi va ijtimoiy munosabatlar murakkablashgan bir paytda, dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, “mayda odam” obrazining zamonaviy adabiyotda qanday ko‘rinishda namoyon bo‘layotganini o‘rganish, bu timsolning evolyutsiyasini aniqlash imkonini beradi.

Takliflar sifatida quyidagilarni ilgari surish mumkin:

- O‘zbek va jahon adabiyotidagi “mayda odam” obrazlarini qiyosiy o‘rganishga bag‘ishlangan kompleks tadqiqotlar olib borish;
- O‘rta maktab va oliy ta’lim dasturlarida Chexov va Qahhor asarlarida “mayda odam” obrazining badiiy va ijtimoiy ahamiyatiga alohida e’tibor qaratish;
- Zamonaviy yozuvchilar ijodida bu timsolning yangi talqinlarini aniqlab, ularning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyatini tahlil qilish.

Mazkur takliflar adabiy jarayondagi ruhiy obrazlar izchil rivojini ta’minlashga, yosh avlodda adabiyot orqali ijtimoiy ong va tanqidiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Galperin R. Ya. Psixologizm v literature. Moskva: Nauka nashriyoti.
2. Khalizev V. E. Teoriya literatury. Moskva: Vysshayashkola, 2012.
3. Qosimova T. Abdulla Qahhor ijodining satirik tahlili. Toshkent: Fan, 2020.
4. Jo‘rayev M. Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. Shestakov A. Chexov: Obraz i smysl. Sankt-Peterburg: Filologiya markazi, 2015.